

Marie-Janine Calic, *The Great Cauldron: A History of Southeastern Europe*, Harvard University Press, Cambridge Mass. – London 2019., 724 str.

Ugledni njemački izdavač C. H. Beck je 2016. godine objavio knjigu *Südosteuropa: Weltgeschichte einer Region* (Jugoistočna Europa: Svjetska povijest jedne regije) autorice Marie-Janine Calic, profesorice na Sveučilištu Ludwig Maximilian u Münchenu. U Njemačkoj se istaknula radom u časopisu *Südosteuropa* kao i nizom priloga i knjiga koje su uglavnom usmjerene na područje Srednje i Jugoistočne Europe, odnosno na povijest Jugoslavije. Tako je po novim i provokativnim interpretacijama ostala zapažena njezina sinteza *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert* (Povijest Jugoslavije u 20. stoljeću) iz 2010. godine. Relativno brzo nakon objavljivanja njemačkog izvornika, izašlo je (2019.) u prijevodu Elizabeth Janik i englesko izdanje sinteze povijesti Jugoistočne Europe, nešto manje ambicioznog naslova *The Great Cauldron: A History of Southeastern Europe*. Bez obzira na to, knjiga na preko 700 stranica, kroz sedam velikih poglavlja pokriva povijest jedne europske regije od antičkih vremena do kraja 20. stoljeća. Ranija razdoblja, od antike do 1500. godine pokrivena su kroz poglavlje i pol, a većinu prostora zauzima analiza predmodernog i modernog razdoblja. Zbog toga se vjerojatno dogodilo i da je grčki polis objašnjen usputno kao fenomen koji “nastaje pod utjecajem Mezopotamaca, Egipćana, Feničana, i drugih”, da su pitanja etnogeneza vješto izbjegnuta i poopćena ili da odavno osporeni stereotip o “mračnom srednjem vijeku” u knjizi uvelike opstaje, što je svakako razočaravajuće. Tim više što će autorica već u otvaranju knjige sama napomenuti kako je začuđujuće izostavljanje antičke povijesti u novijim knjigama o povijesti regije.

Pristup autorice da se izbjegne stroga periodizacija povijesti regije svakako je poticajan. No tim više je neshvatljivo zašto je propuštena prilika sintezu barem djelomično postaviti tako da perspektiva dugog trajanja, koju Calic preferira, ne predstavlja tek praktični okvir koji autorici omogućuje da se kroz vrijeme i prostor lakše kreće u različitim smjerovima, umjesto da čitatelju nudi uvjerljiviji uvid u dugoročne cikluse, izmjene trendova, mentalitete, promjene u klimi i okolišu. Uzalud će se tražiti kakva braudelijanska, neo- ili postbraudelijanska analiza; za autoricu je perspektiva dugog trajanja jedne regije tek okvir za narativizaciju višestrukih (pokušaja) modernizacije, ispunjen vrlo vješto složenim i povezanim podacima, situacijama i temama. Neka važna pitanja razmotrena su dublje, s više primjera, dok su druga ostala odgovorena tek u tragovima, što samo po sebi nije toliko zabrinjavajuće i u većoj ili manjoj mjeri je odlika svake sinteze. Ipak, takav je pristup pomalo problematičan u prvom poglavlju knjige, u kojem autorica pokušava na 60 stranica objasniti nekoliko milenija prošlosti. Tako se primjerice stječe pojednostavljeni dojam funkcioniranja Rimskog Carstva, koje navodno djeluje poput “svakog drugog kolonijalnog režima”, da je romanizacija primarno značila porobljavanje i uništavanje gradova, zatim gradnju novih, a da su stariji svjetonazori, rituali, bogovi i imena djelomično preživljavali “okupaciju”. Pritom se ne raspravlja o karakteru romanizacije, o metodama kojima je provođena kao ni o činjenici da je opstanak ilirskih kultova dio tog sofisticiranog “porobljavanja”.

Brojne su sinteze povijesti Jugoistočne Europe kao regije već objavljene u prošlim desetljećima, ali interes za temu i regiju postoji i dalje. O njoj su pisali Barbara Jelavich, Robert D. Kaplan, Mark Mazower, Misha Glenny, Georges Castellan, Edgar Hösch, Peter F. Sugar, Ulf Brunnbauer i mnogi drugi. Prije nekog vremena objavljen je i zbornik *The Balkans as Europe, 1821–1914* koji su uredili Katherine Younger i Timothy Snyder. Svojevrsnim bitnim ishodištem se i danas vjerojatno mogu smatrati knjige Trajana Stojanovića, napisane u braudelijanskoj

tradiciji (poput *Balkan Worlds: The First and Last Europe*, 1994.). U novije vrijeme se ističe globalnohistorijska komplementarna studija Andrewa Wachtela *The Balkans in World History* (2008.). Međutim, zadatak pred kojim se Calic našla nije bio nimalo lagan. Naročito zbog toga jer knjiga nastoji, slijedeći trend u historiografiji, ponuditi novu interpretaciju razvoja jedne regije iz transnacionalne i globalne perspektive. To je iz polazišta nekih ranijih sinteza dobrodošla novina, ne samo zato jer se regija ne tretira kao izolirana i zasebna cjelina, već i zbog toga što takav pristup pomaže razgraditi konstrukcije o “nazadnom Balkanu” koji se krajem 20. stoljeća vratio svojim “drevnim mržnjama”, teza koju je devedesetih godina 20. stoljeća postavio Robert D. Kaplan. Radi toga se najavljuje otkrivanje zanemarenih “širih europskih i globalnih procesa” te iskustava koja su zajednička većem broju regija.

Tim teži je zadatak, budući da o “Jugoistočnoj Europi” kao regiji ne postoji još toliki broj, u metodološkom smislu, inovativnih radova, kao što je to slučaj s primjerice Srednjom Europom, da bi se na temelju toga krenulo u sustavnu reinterpretaciju. Štoviše, upravo bi reinterpretacija ranijih razdoblja povijesti mogla biti interesantna. Prema mišljenju autorice suvremeni pristup oslobađa od nekih početnih problema, poput činjenice da je “Jugoistočnu Europu” teško definirati u pojmovnom smislu uzduž povijesnog trajanja. Kako u sintezu uključiti zemlje ili teritorije koji su s tom regijom nedvojbeno povezani ili su bili značajniji čimbenik u nekom razdoblju (autorica pritom misli na Sloveniju, Hrvatsku i Transilvaniju) – odgovor je da transnacionalna perspektiva ionako nadilazi grube razdjelnice. Bilo bi ipak interesantno da je obraćeno više pozornosti osnovnom problemu i pitanju “što čini regiju” u pojedinom razdoblju i koji faktori imaju presudnu ulogu: u tom smislu nije se dovoljno prostora posvetilo geografskom definiranju i redefiniranju regije te se općenito prostorni segment u knjizi predominantno tretira kroz urbane fenomene. Da je upravo prostor Jugoistočne Europe nedvojbeno determiniran i ruralnim prostranstvima ne treba pretjerano isticati, ali se taj aspekt u sintezi *The Great Cauldron* nedovoljno problematizira ili uzima u obzir.

U početnoj rečenici knjige autorica konstatira: “Svi moćni imperiji su slični; svaka siromašna zemlja je siromašna na svoj način”. Poput scenarija kakvog akcijskog filma iz osamdesetih godina 20. stoljeća koji se mora osvježiti za današnju uporabu, knjiga započinje efektom devizom koja u sadržajnom smislu ne govori mnogo. Doduše, itekako je moguće iz perspektive dugog trajanja izvesti zaključak da je Jugoistočna Europa kao regija u svim povijesnim razdobljima determinirana vanjskim faktorima – utjecajem europskih (i svjetskih) velesila. Utoliko je pristup knjige opravdan i pruža zanimljiva razmatranja odnosa centra (tj. centara) i periferije, bliske i udaljene. Međutim, konstatacija da su svi “moćni imperiji” slični jedan drugome u vrijeme kada se ozbiljne komparacije “studija carstava” već odavno bave strukturnim različitostima i karakteristikama pojedinih imperija u prošlosti, djeluje tek kao povratak u zaboravljene narative povjesničara, baš kao što bi ekranizacija spomenutog filmskog scenarija danas barem djelomično odskakala. Znači li to međutim da Calic ne uspijeva zadržati napetost čitatelja? Ne. Vješto povezivanje tema i njihova stilizacija bitno pomažu. Neobična odlika knjige *The Great Cauldron* je što se u metodološkom smislu ambiciozne suvremene težnje nastoje ostvariti tradicionalističkim putem, što će vjerojatno kod šire publike naići na odobravanje. Koncept koji teži ponuditi sasvim novu perspektivu u pomoć ne poziva samo suvremene klasike (E. Said, M. Todorova), nego se uvelike oslanja i na tradicionalne interpretacije nacionalnih pokreta, nacionalizma i drugih fenomena. Prosječni čitatelj tako nije suočen s kakvom radikalnom dekonstrukcijom regije ili kojeg razdoblja, dok će stručnjak primijetiti različite konceptualne nedorečenosti.

Naime, kako autorica uspijeva u koncepcijskom smislu pisati translokalnu i transnacionalnu povijest jedne regije? Pronašla je na prvi pogled uravnoteženu formulu. Vješto mijenjanje fokusa između globalnih percepcija i lokalnih stvarnosti u stilskom smislu omogućava brže prijelaze i dinamičniju strukturu. Njena sinteza poput mikroskopa vješto približava i udaljava predmet analize, od pojedinačnog i individualnog, prema širem, lokalnom i dalje sve do globalnog. Takva "decentrirana" historijska perspektiva omogućava i lakše prijelaze među primjerima, obuhvaćajući gradove, događaja i osobe – što u suštini čini tu translokalnu i transnacionalnu razinu. Naročito jasno u tom smislu autorici služe primjeri lokalne i translokalne mobilnosti intelektualaca (npr. Ivan Gazulić, Ivan Dominik Stratiko, Riga Velestinac, Nikola Tesla, Isidora Sekulić) ili istaknutih političara (npr. Mehmed-paša Sokolović, Dimitrie Cantemir, Ljudmila Živkova). Upravo takvi primjeri otvaraju prostor za komparativne analize, omogućavaju dekonstrukciju ustaljenih predodžbi te demonstriraju fluidnost prostora/granica unutar regije. Obraćajući primjerice pažnju na intelektualce koji su prosvjetiteljska nastojanja na području Jugoistočne Europe širili ne u suprotnosti, već u bliskom suodnosu s religijom (podsjetiti se treba samo biskupa Maksimilijana Vrhovca), Calic se poziva na "višestrukie modernosti", smatrajući da se ne radi samo o "iskrivljenoj" inačici "zapadnog prosvjetiteljstva" koje je jedino izvorno.

Kako je već uobičajeno postalo u sintezama povijesti Jugoistočne Europe ili Balkana, percepcije raznih putnika, putopisaca, znanstvenika, avanturista – pojedinaca iz bližih ili daljih krajeva (primjerice Evlija Čelebi, Ami Boué, Edward Gibbon, itd.) – imaju značajnu ulogu u smislu imagološke analize kojom se vješto i sustavno razgrađuju europocentrične perspektive, shvaćanje regije kao zaostalog, nemodernog ili egzotičnog prostora. Primjer je izjava Edwarda Gibbona (koja se odnosila prvenstveno na Dalmaciju, a ne kako Calic tvrdi na Hrvatsku i Bosnu) da je zemlja i dalje (u 18. stoljeću) "zaražena barbarskim plemenima", o čemu je već ranije pisao Larry Wolff. Panoramski skokovi u urbane situacije regije koji su čitateljima predstavljani na kraju svakog poglavlja, nude znatno bogatije analitičke perspektive. Tako u jednoj vinjeti iz Dubrovnika s kraja 18. stoljeća Calic sintetizira diplomatski položaj, društvenu i političku strukturu Republike kao i njen dotadašnji razvoj. Velika je šteta što njezini uglavnom pažljivo i dobro izabrani situacijski urbani primjeri, koji čine svojevrsan vremensko-prostorni kroki raznih gradova Jugoistočne Europe (Krujë, Carigrad, Dubrovnik, Plovdiv, Beograd, Solun, Sarajevo), unatoč tom velikom potencijalu nisu do kraja obrađeni kroz mikrohistorijsku perspektivu primjerice Carla Ginzburga, jer bi se lokalni fenomeni na taj način i koncepcijski i narativno uvjerljivije vezali uz globalno, čime bi ta razina bila dodatno podcrtana.

Osmanskom Carstvu autorica posvećuje posebnu pažnju kao imperijalnom sustavu koji iz temelja mijenja i dugoročno utječe na regiju, što je, naravno, shvatljivo. No čak i kada se piše o presudnom utjecaju Osmanskog Carstva na području Jugoistočne Europe, a potom i habsburškoj "rekonkvisti" i jačanju Ruskog Carstva, dominira uglavnom konvencionalni narativ o jačanju i opadanju snage Imperija. Nudi se 1683. kao tipična prekretnica opadanja osmanskog utjecaja – iako se o tome može raspravljati, jer će neki autori istaknuti da je proces opadanja jasno vidljiv i u zadnjim desetljećima 16. stoljeća. Perspektiva Carigrada 1683. – uoči, tijekom i naročito nakon poraza kod Kahlenberga, koliko god intrigantna iz perspektive političke povijesti koja jednu regiju promovira u globalnim dimenzijama podcrtavajući važnost imperijalnog središta za regiju, Mediteran i Euroaziju, ipak ne pruža ništa posebno novo. To se naročito jasno vidi kada je riječ o Jugoistočnoj Europi na kraju 17. stoljeća, gdje se rezimiraju habsburško-osmanski politički odnosi i perpetuiraju stari narativi o usponima, propadanjima i padovima carstava. Bilo bi ipak zanimljivo da je više mjesta posvećeno dubljoj

analizi različitih transfera s udaljenijim krajevima Osmanskog Carstva, između jugoistočne Europe i azijskih predjela. Jednako tako pomalo nedostaju dublja objašnjenja transfera s Mletačkom Republikom i Habsburškom Monarhijom koja je posebno snažan faktor u 19. stoljeću, a potom i u odnosu na Rusiju/Sovjetski Savez, Sjedinjene Države te Kinu nakon Prvoga svjetskog rata. Zar austrougarski obrasci modernizacije ne predstavljaju upravo zanimljivu priliku preispitivanja globalne perspektive regije ako se izdvoje primjerice situacije u Bosni i Hercegovini, Bugarskoj i naročito Srbiji? Zbog čega dugo trajanje ruske/sovjetske prisutnosti nema prominentniju ulogu u knjizi? To su neka od pitanja na koja nema jasnog odgovora.

Posebno mjesto u knjizi posvećeno je 19. i 20. stoljeću kao razdoblju "globalnih revolucija" (dugo 19. stoljeće) koje vodi prema vremenu iskonske globalizacije. Pritom je za Calic prostor Jugoistočne Europe uvelike mjesto eksperimenta i novina, neka vrsta političkog, društvenog i kulturnog modernizacijskog laboratorija. Prateći donekle Miroslava Hrocha i njegove modele komparacije nacionalnih preporoda, Calic pokušava uspostaviti periodizaciju etapa tih pokreta u dugom 19. stoljeću koje su za nju skoro u jednakoj mjeri odraz svjetskih revolucija i transformacija koliko su i oni sami značajni modeli na globalnoj razini. Tako razlikuje tri faze: prvu (1770. – 1830.), obilježenu prosvjetiteljstvom i humanistima-intelektualcima; drugu (1830. – 1870.), smještenu u vrijeme romantizma i revolucija tijekom čega nacionalizam od predmeta stručnjaka postaje jezgra nacionalnih pokreta te na kraju treću fazu (od oko 1870.) u kojoj se nacionalizam transformira u "pravi masovni pokret". Calic međutim napominje kako se periodizacije razlikuju u vremenskom smislu kod pojedinih zemalja. Uspoređujući hrvatski narodni preporod s češkim, Calic napominje da je u njegovoj srži povijesno pravo na državu – do današnjeg vremena, što i nije sasvim jasan komentar. Komparativan pristup nacionalnim pokretima neupućenom čitatelju daje možda zanimljivije paralele koje su na prvi pogled ostale zanemarene, ali stručnjacima ne donosi ništa posebno novo. Slično je i u drugim takvim komparacijama. Jedina poanta koja se ističe je nastojanje da se prikažu globalno relevantni procesi i situacije iz regije. Primjer je grčki pokret za neovisnost i realizacija projekta grčke države kao paradigme koja je uvelike utjecala ili obilježila ostale regionalne i globalne procese. Stoga je zaključak autorice da su prve neovisne zemlje na području Jugoistočne Europe u 19. stoljeću (Srbija i Grčka) nastale na temelju građanskih nacionalnih revolucija koje nisu bile zapadnog tipa, ali se uklapaju u širi kontekst globalnih revolucija. Međutim, izbjegavajući detaljnije usporediti programe, očekivanja, želje, mehanizme otpora i prije svega involviranost raznih društvenih slojeva u revolucijama 1848./1849., autorica propušta doći do mnogo važnijih zaključaka od samog paralelizma narodnih pokreta i nacionalističkih težnji. Utoliko je pomalo razočaravajuće kakav tretman dobiva nacionalizam u knjizi, držeći se u suštini neke vrste srednjeg puta, rijetko ga odvajajući u fenomenološkom i procesnom smislu od liberalnih korijena. Čini se da se upravo zbog toga autorica teško snalazi u objašnjavanju varijanti i idejnih matrica jugoslavizma i jugoslavenstva, čak i panslavizma, bez spominjanja transnacionalnih osjećaja pripadnosti u imperijima kao što je Habsburška Monarhija. Da se manje usmjerila na narative koje kombinira, a više na suštinske analize sustava ili ideja, autorici se možda ne bi ni potkrale greške kao što je geografsko određivanje "Velike Ilirije" bez Istre – i to Janka Draškovića, "samoprozvanog demokrata", nazivanje hrvatskog bana nakon 1868. "mađarskim guvernerom koji predsjedava apsolutističkim režimom", dok Matoš ne bi bio ubrojen u niz jugoslavenskih intelektualaca-unitarista predvođenih Meštrovićem.

Knjiga *The Great Cauldron: A History of Southeastern Europe* sasvim sigurno je namijenjena širokoj publici. Kao takva ona je informativna, mjestimično provokativna, uglavnom pouzdana

i ponekad inovativna. Međutim, za stručnjake je u metodološkom smislu nedorečena, ciljevi nisu sprovedeni dovoljno dosljedno, hrabro ili domišljato dok koncepcija predstavlja ponekad prevelik teret koji ostaje na površnim komparacijama. No, ključni razlog zbog kojeg knjiga uglavnom neće zadovoljiti stručnjake jest što Calic nije zainteresirana objasniti određene dugoročne procese i strukture, već samo pričati različite usporedne priče o njima.

Filip Šimetin Šegvić

Marinko Šišak, *Tu gdje Istok susreće Zapad: Engleski putopisci 19. stoljeća o Šibeniku i okolici*, Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" – Ogranak Matice hrvatske u Skradinu, Šibenik – Skradin 2019., 221 str.

Tema knjige Marinka Šiška o Šibeniku i okolici u djelima engleskih putopisaca 19. stoljeća privukla je pozornost javnosti i prije no što je izišla iz tiska. Šišak je, naime, uočivši nedostatan zanimanje naših povjesničara za stariju englesku putopisnu literaturu, za obljetnički zbornik radova Šibenik od prvog spomena (Šibenik – Zagreb, 2018.) napisao zapažen znanstveni rad o zabilješkama četvorice engleskih putnika iz 19. stoljeća o gradu Šibeniku. U toj studiji obrađeni su putopisi diplomata Andrewa Archibalda Patona, teologa Williama Fredericka Wingfielda, anglikanskog svećenika i znanstvenika Johna Masona Nealea te anonimnog autora, poznatog samo po inicijalima R. H. R. U knjizi *Tu gdje Istok susreće Zapad* autor znatno proširuje svoje istraživanje. Osim spomenuta četiri putopisca, u ovu su knjigu uključeni i tekstovi egiptologa Johna Gardnera Wilkinsona te arhitekta Thomasa Grahama Jacksona o njihovim putovanjima Šibenikom i okolicom, ali i ostatkom Dalmacije. Tekst je popraćen i vrijednim crno-bijelim ilustracijama preuzetim iz navedenih putopisa, među kojima se svakako ističe jedan od najstarijih zabilježenih crteža šibenske katedrale s naslovnice djela A. A. Patona (73).

Podsjećajući u *Predgovoru* (7–50) na putnička svjedočanstva drugih poznatih autora naslova o našim krajevima (A. Fortis, I. von Düringsfeld i C. Yriarte), Šišak ukratko ističe sve izazove s kojima se u 19. stoljeću susretao putnik zapadnjak nakon što se odvažio otisnuti se u "novi svijet", prema Istoku i Balkanskom poluotoku. Drugim riječima, čitajući ovu knjigu saznat ćete da je u to doba za putovanje obalom Dalmacije trebalo itekako mnogo odvažnosti i avanturističkog duha. Zbog toga nam, kako napominje autor, tadašnji putopisi nisu pripovijedali isključivo o znamenitostima gradova Dalmacije i ljepotama njezinih krajolika, nego su donosili i vjerna svjedočanstva putopisaca o svakodnevicu i ljudima koje su ondje susretali, ali i o praktičnim izazovima takvih putovanja. Šišak tu ponajprije izdvaja povezanost, odnosno stanje tadašnjih kopnenih i morskih puteva, probleme s pronalaženjem adekvatnog smještaja i naposljetku, očekivane poteškoće na koje su putnici stranci nailazili pri sporazumijevanju s lokalnim stanovništvom. Nakon kratkog pregleda engleske putopisne literature o našim krajevima, autor na koncu *Predgovora* napominje da putopisi, čiji su ulomci u prijevodu na hrvatski objavljeni u ovoj knjizi, datiraju iz razdoblja od 1848. do 1887. godine, odnosno iz doba austrijske uprave u Šibeniku, kada se grad vrlo intenzivno razvijao.

Knjigu otvara (53–105) odlomak iz putopisa J. G. Wilkinsona *Dalmacija i Crna Gora* (1848.). Riječ je o poglavlju s opisom rute od Zadra do Splita. Izdvojen je dio o Šibeniku, njegovoj povijesti, položaju, znamenitostima, ali i vinarstvu. Pisac pri tom nije propustio zabilježiti niti